

az eltelt idő alatt sikerült úrrá lenni a nehézségeken. A Nyilatkozat átfogó helyzetelemzést ad és megkísérli árnyaltan értelmezni a kontinens egyes országainak eltérő feltételeit. Nagy figyelmet fordít a jelenkori tőkés fejlődés sajátosságainak az értelmezésére is. Mértéktartó ajánlást tartalmaz a jelen helyzetben alkalmazható politikai irányvonalra. Minden kétséget kizáróan megállapítható belőle, hogy a latin-amerikai kommunista pártok igen felelősségteljesen igyekeznek betölteni történelemformáló szerepüket, s ez a törekvésük minden bizonnyal kedvező hatást gyakorol majd az eddig eléggé elhanyagolt elméleti tevékenységre is.

A KÖTET TARTALMÁT TŰZETESEN VÉGIGBONGÉSZVÉN az olvasóban joggal felvetőd-

het a kérdés: hol vannak hát az igazi, szintetikus, az alapkérdésekre tudományos felkészültséggel és igénynyel válaszoló művek? Sietünk kijelenteni: ez a hiány nem a válogatásbeli figyelmetlenség eredménye. Kétségkívül lehetett volna szaporítani a kötetben közölt tanulmányok számát, de a lényegen ez sem változtatott volna. Ma Latin-Amerikában — s tegyük hozzá: Latin-Amerikáról — nincs olyan elmélet, amely képes lenne a maga totalitásában, a világtörténetiség talaján állva értelmezni azt a jelenkori gyötrelmes küzdelmet, amelyet a latin-amerikai népek folytatnak a félgymarmati függés és a viszonylagos elmaradottság felszámolásáért, földrészüik új történelmi helyének kijelöléséért.

Tavaszy Sándor

A MÁSODIK NEM A FILOZÓFIÁBAN

Simone de Beauvoir: *Drugi pol (A második nem)*, I—II. kötet, BIGZ, Belgrád, 1982

Simone de Beauvoir *A második nem* című szociológiai tanulmányát nem a teljesség igényével szándékozunk bemutatni, hanem csak rámutatunk, hogy milyen lehetőséget teremt a szerző a nőkérdés megfogalmazására a filozófia, a pszichológia, a pszichoanalízis, a szociológia és az irodalomkritika különböző szintjén. A Danko Grlić szerkesztette és a belgrádi Interpress kiadásában megjelent enciklopédia filozófiával foglalkozó fejezete szerint *A Le deuxième sexe* című könyv kimerítően és dokumentáltan foglalkozik a nő helyzetének és fejlődésének fiziológiai, pszichológiai és szociológiai vonatkozásaival a régmúltól napjainkig." Ez a lexikon — amely Simone de Beauvoirról megállapítja,

hogy Sartre filozófiájának a követője és ennek következtében jóval kisebb teret szentel neki — teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy szerzőnk bírálta az érvényben levő — elsősorban irodalmi és filozófiai — kulturális modellt.¹

Filozófiai elképzeléseit már *A második nem* bevezetőjében felvázolja, a nő számára is járhatóvá szándékozik tenni a transzcendenciához, a szabadsághoz vezető utat: „Minden egyrén, akinek gondja van arra, hogy létezését igazolja, ezt mint önmagának transzcendentálására irányuló szükségletet érzékeli. Márpedig a nő specifikus helyzetét éppen az határozza meg, hogy bár eredendően ő is autonóm szabadság, mint minden ember, egy olyan vi-

lágban fedezi fel és választja önmagát, melyben a férfi arra kényszeríti, hogy önmagát a *Másik*ként vállalja, egy olyan világban, amelyben tárggyá akarják merevíteni, immanciára kárthatni, mert transzcendenciáját egy másik lényegi és szuverén öntudat fogja folytonosan meghaladni. Minden ember alapvető követelése, hogy önmagát lényeginek tételje, s a nő tragédiája éppen az, hogy e belső igénye összetűzésbe kerül helyzete posztulátumával, mely őt lényegtelenként konstituálja. Hogy teljesítheti ki enjét egy emberi lény a nő helyzetében?”²

Simone de Beauvoir az egyéniség érvényesítése szempontjából javasolja a nőknek a transzcendenciát, mégpedig oly módon, ahogyan azt a történelem folyamán a férfi megvalósította. Beauvoir 1949-ben még nem feltételezhette, hogy a megoldás mindkét nem számára az egyéniség elvesztését is jelentheti, s azt sem, hogy később a neofeminizmus éppen rá hivatkozva keres majd új minőséget a nő specifikumában. Számkra most az a lényeg, hogy szerzőnk filozófiai problémává teszi meg a *második nemet*, a *nőt*, s ezáltal beláthatatlan lehetőségeket teremt a filozófiában. Az alábbiakban erre szándékozunk rámutatni.

Mindannyiunk számára ismeretes, hogy a filozófia egyáltalán nem vallja magáénak a nőkérdést, pedig szinte nincs olyan filozófus, aki ne foglalkozott volna vele. Nem ismeri el, mert *mellékesnek* és lényegtelennek tartja a tudományág szempontjából. Éppen ezért a filozófia nőmozgalmi bírálatának — amely Beauvoir-nál már jelen van, de még nem a legkézzelfoghatóbban jut kifejezésre — mindenképp az a legfontosabb feladata, hogy a filozófiától megkövetelje, önmagával szemben is alkalmazza azokat a mércéket, amelyeket más területen hasz-

nál. A filozófia ugyanis vakon hisz a nemekkel és a fajokkal kapcsolatos semlegességében, holott olyan eszközökkel rendelkezünk, melyek az ellenkezőjét bizonyítanák, ha ezen a téren alkalmazná őket. Éppen ezért nem meglepő, hogy a nőkérdéssel foglalkozó tanulmányok ilyen elemzés alá veszik ezt a tudományágot.

Beauvoir számára a nő mindannak prototípusa, amit az egzisztencializmus — de a strukturalizmus és a pszichoanalízis is — *másodiknak* nevez. Ebben az esetben egy olyan filozófiai hagyomány áll mögötte, amelynek a kezdetei az újkori racionalizmusig, különösen Descartes-ig nyúlnak vissza, tehát az egyénnek a filozófia középpontjába kerüléséig. Ezáltal a filozófiában létrejött és elmélyült a szubjektum és az objektum, illetve az egyén és a mások közötti szakadás, azzal hogy a kapcsolatukkal foglalkozó álláspontja akár közelebb, akár távolabb lehet az egyéntől és a filozófiában elismerheti — bár nem kötelező érvénnyel — annak lehetőségét, hogy egy másik önmagáért való tudat szintén szubjektumnak számít. Ezt a kölcsönösséget akár elismeri, akár nem, az az asszimetriának és az egyenértékűség hiányának bizonyos körülményei között mégis elismert: így például Fichte *Én*-je egy *Nem-Ént* állít szembe magával, hogy létrejöhesse, de éppen ez az *Én* és *Nem-Én* teszi lehetővé az elsődleges *Én*-nek mint abszolút és elsődleges elvnek a létezését. Hegel *A szellem fenomenológiájában* alakította ki az öntudat fogalmát, mégpedig az egyén önfejlődő tudatának és a mások tudatának a kapcsolata, azaz a rab-szolgatartó és a rab kapcsolata alapján. Ez a viszony Fichténél, Hegelnél és másoknál komplementer jellegre való tekintettel *szimmetrikus*, mint ahogyan nem az Lacan pszichoanalízisében sem. Az egzisztencialisták szerint az egzisztencia

megelőzi az esszenciát, ami a szubjektum elsőbbségét bizonyítja, Kierkegaard szerint például ez utóbbi oldalán helyezkedik el az igazság, ugyanakkor a különbségeket feloldó abszolútumhoz vezető út lehetséges buktatói a megoszlás, a transzcendencia és az egyéni jelleg felszámolása. Kierkegaardnál a fenti két tényező közül mindig csak a szubjektum, a férfiakra írt szerep kerül előnyösebb helyzetbe, a nő pedig megmarad másért való lénynek: „a női lét másért való lét”. A filozófiát, ha nem is korábról, de az újkori racionalizmusról kezdve foglalkoztatja a szubjektum és az objektum fogalmi különbsége. Heideggernél a lény megjelenésével — a nyugati metafizika mintájára — elrejtőzik a lét, s úgy tűnik, hogy h'ábavaló vagy lehetetlen egy szintre hozni őket.

Sartre számára — aki véleményünk szerint Beauvoir számára mégsem maga a sérthetlenség³ — a transzcendencia feltétele a szubjektum érvényesülése, s így az objektívizáció, a mások tudatában való elidegenedés is: az agresszivitásnak ez az elve uralja ember és ember kapcsolatát, ember és természet viszonyát (ez a viszony mindkét esetben a férfinak a nőhöz valló viszonyulásaként jelentkezik). A nő — azáltal hogy *nem* ő, hanem éppen ellenkezőleg, szül — akárcsak maga a természet, kimarad az agresszivitás elvéből, de ezáltal a transzcendencia, illetve a szabadság fogalmából is. Ha a nő beleegyezik abba, hogy funkciója csupán a szülés legyen, akkor képtelen kilépni a természetéből következő rabságából. Erdőkes és szenvedélyes érvelésen alapuló anyagság-értelmezése miatt Simone de Beauvoirt gyakran félreértették és támadták. Beauvoir szerint a természet (az emberi faj) és a nő által létrehozott szubjektivitás ellentétében rejlik a megoldás: „Egy-

szertű biológiai szinten a faj csak szaporodás által marad fenn, de a szaporodás csupán az élet különböző formában való megismétlését jelenti. Az ember csak az életnek az egzisztencia útján való transzcendentalásával biztosítja annak újraalkotását: ezáltal olyan értékeket teremt, amelyek ellentétben állnak mindenemű puszta ismétlődéssel.” A születés ugyanis a fajnak az egyén, mégpedig személyesen a nő általi megvalósulása. Erről Renata Zahar a következőket írja: „Simone de Beauvoir szerint az erendő bűn a nőnek a transzcendenciaiból való kizárását jelenti, mert ez az egész történelmi folyamat egyik legfontosabb alapelve.”⁴ Szubjektumként a férfi azáltal valósítja meg önmagát, hogy a nőt a saját elidegenedésével objektíválja, illetve a nőben, a nő által idegenedik el, és éppen ez a második tudat általi elidegenedés teszi lehetővé számára a világban, a történelmi folyamatban, az evolúcióban és a felszabadulásban való transzcendens jelenlétet. A nő mássága, elnyomatása történelmi szükségszerűség volt (amit ma úgy fogalmaznánk meg, hogy ezáltal lehetővé tette a filozófiát), de Beauvoir szerint most ez a szükségszerűség megszűnik és lehetséges, hogy az ember — mind a nő, mind a férfi — önmegvalósításának az akadályává válik. A szülés által a nőben mint egyénben teljesedik ki az emberi nem, függetlenül attól, hogy tudatában van-e ennek, beleegyezését adja-e vagy sem, tehát a szülés mindig is magában hordozza az egyedi és az általános, a szubjektum és az objektum, az individuum és a faj, a természet és a történelem elmentmondásosságát. A férfiben nincsenek meg ezek az elmentmondások, a nő által idegenedik el.

Az elmondottak alapján tévedés lenne arra következtetni, hogy Beauvoir a biológiai determinizmus híve,

bár egyes feministák éppen ilyesmivel vádolták vagy ilyen értelemben interpretálták.⁵ Ettől függetlenül igen jelentős előrelépést tesz a filozófiában: Kiegészítésül a már meglevő binér logikai modellek közé sorolja a nő—férfi kulcsfontosságú ellentétét, amely hasonló eltéréseket mutat, mint a racionális—irracionális, jobb—bal, történelem—természet, szellem—anyag, aktív—passzív stb. ellentétpárok. Ez egyben fordulópontot jelent a régi és az új feminizmus között. A régi feminizmus egészen a 20. század első feléig nem ismerte el a nemek közötti különbséget, az új viszont elismeri, elemzi azt, de nem tartja igazoltnak, hogy ezek alapján kialakítsák a nemek hierarchiáját vagy bármelyiket is diszkriminálják. Helytálló Beauvoir megállapítása, hogy a gyengeségünk sohasem válhat előnyünkre, helytálló, hogy amikor ezt a könyvet írta (1946—49), nem juthatott arra a következtetésre, hogy a nő sajátos jellegében — függetlenül attól, hogy az öröklött vagy szerzett tulajdonságok összessége — kedvező tulajdonságok hordozója, hanem ezzel ellentétben a transzcendenciát és minden kedvező mozgató erőt kizárólag a férfiak lehetőségének tekintett, s ezért a nőknek azt javasolta, maguk is emelkedjenek fel — de hogyan? — a transzcendenciáig, a szabadságig. Ezt később nagyon sok neofeminista felrótta neki, bár véleményünk szerint ezt nem egyértelmű meghatározásnak szánta, hanem csak körülírta, konstataálta a nők helyzetét.

Beauvoir egy negatív összkép felmutatásával hozza tudomásunkra, hogy a nő miként kerülhet ki az adott lehetőségek közül. Később a 70-es évek feminizmusa foglalkozott ennek a területnek a részletes feldolgozásával. A nőnek az adott körülményeken való túllépését Luce Irigaray 1974-ben „a tükrön való

áthaladásnak”⁶ nevezte. A nő ugyanis *szubjektum is és más is* egyszerre van a tükrör mindkét oldalán, tehát nemcsak egyetlen szubjektum, a férfi elvonatkoztatásáról van szó. A nő egyben objektum és szubjektum, tudat és áru, aktív és passzív tényező, s ezáltal lehetőségei nagyobbak mint a férfié, aki történelmi szempontból csak szubjektum. A nő olyan történelmi szerepet tölt be, hogy csak neki áll módjában — bár ezt nem mondhatjuk egyértelműen — megkezdeni a szubjektum és az objektum viszonyának a leépítését. Ez egy olyan fejlődési folyamathoz vezet — amelyet Beauvoir nem dolgozott ki, mert csak az érdekelte, hogy miként válhat a nő olyan szubjektummá, mint a férfi, s ezt nevezzük deszubjektívizációnak. A nő egyébként ebben a folyamatban nem marad magára. Itt lehetőség van egy ismeretelméleti átváltásra, ami ideológiailag az ismeretszerzés megváltoztatásában, valamint a kutatás szubjektumának és objektumának a megváltozott kapcsolatában és definíciójában jut kifejezésre, de módot ad arra is, hogy olyasmit vigyünk be a kutatásba, ami sohasem jellemezte, amit még nem mondtak ki, illetve a hiányával volt jelen (Geneviève Fraisse beszámolója a Femmes feminisme et recherche témára szervezett toulouse-i tanácskozáson). Azoknak a formális ismeretelméleti rendszereknek a leépítéséről van szó, amelyekről általánosan az a vélemény, hogy neutrálisak, mégpedig nem csupán a nemeket illetően. A nőknek érdekeltnek kell lenniük az ún. egzakt és a társadalomtudományok közötti szakadék áthidalásában is.

A nőmozgalmi tanulmányok ugyanis beigazolták — lásd Anniok Jaulin toulouse-i beszámolóját —, hogy egy egzakt tudományokra hivatkozó formalizált rendszer — még

ha formálisan semleges is — nem feltétlenül. s általában nem is semleges fogadtatású: A fogadtatás kérdése egyébként abban az esetben merül fel, ha a szubjektumot közvetetten átstrukturáló értékeket és hierarchikus rendet az imaginárius szférájába tesszük át. Más szóval a formalizmus alkalmatlan arra, hogy a saját elmélete legyen, s ezért felül kell emelkednie rajta a megismerni szándékozóknak. Ha a formalizmus álláspontjáról hivatkozunk semlegességére, már nem lehet egységes gondolatmenetünk. Akárcsak a módszertan, a formalizmus is normatív jellegű, esetünkben pedig szembeszökő az egzakt és a társadalomtudományok közötti különbség. Például az egzakt tudományok keretében nem elemezhetjük, hogy a nő milyen helyet foglal el bennük, ezt a társadalomtudományok segítségével kell megtennünk, amelyek egyébként „racionálisa értelemben” véve kevésbé tekintélyesek. Nem tűnik ez furcsának? — teszi fel a kérdést A Jaulin. A formális rendszereket ezért felül kell vizsgálni, mint ahogyan felül kell vizsgálni azokat a kategorikus állításokat is, hogy mi számít elméletnek és mi nem: Ki jogosíthatja fel magát és kinek a nevében, hogy ezt eldöntse? A strukturális besorolások — az egzakttság, a számok, a kategorizálások, a mérések — önmagukban véve áltudományos pozíciót biztosítanak a tudománynak: A tudás formális birtoklása (tudományos címek) tekintélyt kölcsönöz maguknak az ismereteknek is. Az ideológia, akárcsak a pusztá formalizmus, hatást gyakorolhat mindarra, ami imaginárius. Hatást gyakorolnak tudatunkra és tudatalatunkra. A pontosan megfogalmazott igazságokat továbbító formális nyelvek eszméje már a 17. századtól kezdve, a matematikai nyelv eszméjével együtt jelen van a nyugati gondolkodásban,

s a jövőben még inkább megszilárdítja helyzetét. A látszólagos semlegesség hatalmas erővel ruházta fel ezeket a nyelveket, amelyek hatását feltétlenül ki kell vizsgálnunk, hogy valóban nélkülözök-e a külső ráhatást. A filozófiából tudjuk, hogy az egyetemesség eszméje — az ember „általában” a szabadság „általában” — eredményesen fogva tartja képzeletünket, elhitteti velünk semlegességet, általánosságát, egyetemességét, de éppen ez az elvonatkoztatás leplezi az egyedül érvényes modellt. A nemek kapcsolatát nem jellemzi szimmetria, uralkodó a férfi. Amit a filozófia egyetemесnek nevez, az eddig mindig hamis egyetemesség volt. Csak a partikuláris vonatkozásokat elismerő pluralizmusban, a különbségek fennmaradásának biztosítását követően beszélhetnénk valamiféle új egyetemességéről, amely magában foglalná valamennyi önálló összetevő részét. Ez viszont éppen a nőket kell hogy érdekeltté tegye a filozófiában, s rajtuk kívül mindazokat, akik elszenvedik az állítólagosan semlegesnek számító általános jelleg totálissá váló terrorját. Szó sem lehet semlegességről, s ily módon aligha is jöhet létre. A formális semlegesség és általánosság még mindig hatással van befogadóra. Amit a történelemben normaként, eszményként, mérceként szándékoztak elfogadtatni, azt mindig egyetemесnek és semlegesnek kiáltották ki, s akként is fogadták el. Szó lehetne most arról, hogy minden partikuláris tényező magára vállalhatná az egyetemesség szerepét, de akkor magunk mögött hagynánk a binér modellek logikáját és a pluralizmus viszonylagos és egyenrangú értékeinek a szférájába kerülnénk. A binér rendszerek logikája szerint a befogadás még egy területével foglalkozhatunk, a műalkotás befogadásának kérdésével. A mi kulturális életünk pél-

dául nehezen teszi magáévá egy nő általánosítható sorsát, s ez nemcsak a férfiakra, hanem a nőkre is vonatkozik. Mi sem könnyebb, mint ezt az irodalom példáján ellenőrizni: Az olvasó viszonylag sokkal könnyebben azonosul egy szereplővel, ha az férfi. A női szereplők többnyire sztereotípek, mások elmondása alapján ábrázolja őket, s az esetek többségében általánosításra nem alkalmasak, vagy legfeljebb a női nemre vonatkozathatóak, de az egész emberiségre már aligha, vagy egyáltalán nem. Egy férfi szereplő metaforikusan kifejezheti az egész emberiséget. A befogadás kérdése tehát — amelyről Simone de Beauvoir még nem ilyen nézetektől vallott — az író szándékaitól függetlenül létezik, mert az emberi psziché struktúrája jóval korábban kialakult, mint a műalkotások befogadása.

Ismeretes számunkra, hogy a nyelv is a formális struktúrák közé tartozik.⁷ Még akkor is érvényes ez, ha természetesen tudomásul vesszük, hogy még formálisan sem tartja tiszteletben a nemek szimmetriáját és ugyanúgy viszonyul a nemek problematikájához, mint minden formális rendszer. Az emberek általában azt hiszik, hogy a nyelv a mindennapi használat során vált semlegessé. Ugyanakkor azt is el kell mondanunk, hogy a hímnem mind mondattani, mind nyelvtani szempontból vezető szerepet tölt be szinte valamennyi élő és holt nyelvben. A hímnem és a nőnem a nyelv legfontosabb mozgatóereje. Ez a formális tény a közölt tartalmaktól függetlenül érvényben marad. Vajon teljesen semleges lenne? Ha mást nem legfeljebb azt bizonyíthatja, hogy állítólagos semlegessége normaként terjed ki egy formális struktúrára. E norma szerint például a hímnem nyelvtanilag előnyösebb helyzetben van a nőnemnél, s már el is jutottunk egy

binér ellentéthez. „Esetünkben nem valamiféle közölt tartalom, hanem a feltételezett beszélő formálissá tételéről van szó, aki ezáltal struktúráldíki.” (Annick Jaquin toulouse-i beszédéből.) A továbbiakban a következőket mondja: „A formális szerkezet teljesen közömbös a beszédben közölt tartalmak iránt, s azoktól függetlenül határozza meg helyüket, elrendezésüket és viszonyait, ami már a maga módján nem számít semlegesnek.”

Simone de Beauvoir a második világháborút követő teljes intellektuális elszigeteltségében kezdeményezte a nőkérdés filozófiai megfogalmazását, s ennek későbbi messzemenő következményei lettek magára a tudományra. Az ő érdeme volt Bachofen és Engels matriarhátussal kapcsolatos mítoszának a bíráló értékelése. Függetlenül attól, hogy egyes tézisei viszonylag idejétmúltak, s maguk a feministák is bírálták álláspontját, műve szerves részévé válik a nőmozgalom történetének. Ez a könyve, mint a patriarchális viszonyok kritikája, továbbra is érvényben marad, s a mi körülményeink között — ahol a fordítás megjelenésére 34 évet kellett várni — minden bizonnyal eseményszámba megy. Könyvének hazai kiadására olyan időpontban került sor, amikor már szerzője jelentős mértékben radikálizálta feminista nézeteit, az önálló nőmozgalom híve lett, amit még *A második nem* megírásának idején nem mondhattunk volna el. Annak idején még azt hitte, hogy egyedül a munkásmozgalom hozhatja meg a nő szabadságát. A munkásosztály és a nő kapcsolatát és egységét ugyan nem vethetjük el, de ma már tudjuk, hogy a munkásosztály ugyanúgy sorolja be a nőt, mint ahogyan a filozófiában az univerzális viszonyul a partikulárishoz: Szokás szerint ma-

gába olvasztja, s ismét csak, a férfi válik uralkodóvá.

Simone de Beauvoir-nak a filozófia feminista bírálatát ismertetve — amely részben a marxizmust is érinti — nem marad más hátra, mint a filozófiai ismeretelmélet egyetemességének bírálatára emlékeztetni: „A filozófia a szubjektum szexuális vonatkozásait leplezve egyféle extrém irracionális létrejöttét, a szexizmus kialakulását teszi lehetővé.”⁸ A nőkérdéssel foglalkozó tanulmányok felróják a filozófiának, hogy megfeleldez a nemek különbözőségéről, ami ugyanolyan fontosságú kell hogy legyen, mint maga a szubjektum. Ez tehát a filozófia állítólagos semlegességének a bírálatára is. A nőkérdéssel foglalkozó tanulmányok szerzőit egyébként a korszerű filozófia számos művelője támogatja, különösen az ismeretelméleti pluralizmus hívei. Még egy dolog maradt hátra, amire figyelmeztetnünk kell: szerintünk nincs külön „női” filozófia. De létezik a filozófia nőmozgalmi bírálatára, amely ennek a történelmileg hagyományosan férfiak által művelt tudományágnak a mesterkelt egyetemeségét pellengérezzi ki. A filozófia feminisztikus átrendezése számos új tárgykört vet fel, szükség-szerűvé teszi olyan területeknek a filozófia körébe való bevonását, amelyeket eddig ez a tudományág nem vett figyelembe. Ez az új viszonyulás szigorúan veszi a tudás átvitelét is, számárna az ismeretszerzés nem közömbös tényező.⁹

Rada Iveković

Jegyzetek

¹ A Lexikográfiai Intézet által kiadott enciklopédia négy sorban foglalkozik Simone de Beauvoirral: „Férje ortodox követőjeként az egzisztencializmus szellemében ír.” Ugyanakkor az említett kiadvány 77. sort szentel Sartre-nak. A zágrábi Naprijed kiadásában 1968-ban megjelent filozófiai lexikon szerint Beau-

voir szintén Sartre filozófiai követője, az előzővel három sorban, az utóbbival három oldalon foglalkozik. A francia lexikonok hasonlóképp viszonyulnak hozzájuk.

² *A második nem.* Gondolat, Budapest, 1971., 26—27. old.

³ Az 1. Jábjegyzetben már említést tettünk kettőjük helyzetéről. Simone de Beauvoirról bőséges anyag áll rendelkezésünkre — visszaemlékezések, interjúk stb. —, hogy megítéljük munkásságát. Sartre-hoz mindig kölcsönös és baráti viszony fűzte. Nem valószínű, hogy csak Sartre hatott volna rá, s neki — nagyfokú szerénysége ellenére sem — lett volna rá semmilyen hatása. Kapcsolatunk kölcsönös kellett hogy legyen, mert együtt dolgoztak és fejlődtek. Felfogás kérdése, hogy teljesen egyirányú, vagy kölcsönös kapcsolatként értelmezzük-e kettőjük viszonyát. A feministák és mások is többnyire csak Sartre hatását ismerték fel, pedig ez a terület még teljesen kivizsgálatlan. Erről még csak annyit, hogy Beauvoir életművének a megítélését a Sartre-hoz való viszonyulás alapján elvégezni annyi, mint például Bertrand Russellt a *Principia Mathematica* helyett a *Marriage and Morals* című könyve alapján értékelni.

⁴ Simone de Beauvoir: *Esisite la donna?* Il Saggiatore, Milano 1976. 21. old.

⁵ Shulamith Firestone: *The Dialectic of Sex*, Bantam, New York 1970. Beauvoir nézetei alapján dolgozza ki technológiai utópiáját, mely szerint a nők a jövőben nem fognak szülni.

⁶ Luce Irigaray: *Speculum — de l'autre femme*. Minuit, Paris, 1974. Részleteket közölt belőle a *Marksizam u svetu* című folyóirat 1981. évi 8—9. száma.

⁷ Lásd: a belgrádi *Delo* 1981. évi 4. számát.

⁸ Prérapport sur les recherches féministes, Collectif parisien d'organisation du Colloque „Femmes, Féminisme, Recherche”, Paris, 12 mai 1982., 149. oldal.

⁹ El kell-e ismételnünk, hogy semmi sem semleges? Nem semleges az ember, és a nő szó sem, különösen egy olyan nyelvben, amely ismeri az ember és a férfi különbségét, s a nőt nem sorolja az ember fogalomkörébe. Itt kell megemlétenünk, hogy *A második nem* szerbhorvát fordításának I. kötetében a

fordító (Zorica Mirosavljević) szinte következetesen *embert és nőt* emleget. Ez egy ilyen patriarkális környezetben, mint amilyen a miénk, teljesen érthető, csupán az zavaró, hogy egy olyan könyvben

fordul elő, amely éppen az ilyen jelenségek leküzdése ellen íródott. Ez nemcsak a fordító, hanem a kiadó éreklenségének a tanúbizonysága is.

Rade Iveković

A MODERN MŰVÉSZET RÖVID TÖRTÉNETE

Lazar Trifunović: Slikarski pravci XX. veka. Jedinstvo, Priština, 1982

Mihelyt belelapozunk Lazar Trifunović, *Festészeti irányzatok a XX. században* című új könyvébe, rögtön látjuk, hogy nem tudományos igényű, nagy szellemi bravúrokkal kecsesgató művel, hanem népszerűsítő kiadvánnyal van dolgunk. Ha ráadásul követtük a belgrádi iskolatelevízió 1979-ben sugárzott nagysikerű képzőművészeti sorozatát, a könyv tartalmáról is sokat sejtethetünk. Ezt a tv-sorozatot ugyanis Trifunović állította össze, s új könyve nem más, mint ennek az anyagnak némileg bővített, átdolgozott változata. A tv-kamera óriási lehetőségeit (melyekkel a műsorban éltek is) itt a könyvben mintegy 150 igen gyenge minőségű fekete-fehér reprodukció igyekszik pótolni, a tv-sorozatban bemutatott kitűnő dokumentumfilmekért pedig két elméleti szöveg kárpótolja azokat, alkik elmulasztották megnézni e könyv „eredetijét”.

A szerzőről tudni kell, hogy elsősorban a XIX. és a XX. század művészetével foglalkozik, egy ideig ő szerkesztette a ma már nem létező belgrádi Umetnost című képzőművészeti folyóiratot, a modern szerb festészet talán legnagyobb ismerője és jelenleg a belgrádi Bölcsészettudományi Egyetem művészettörténeti tanszékének tanára. Azok közé tartozik, alkik a művészetet igyekeznek szélesebb, történelemfilozófiai, kultúrtörténeti, szociológiai alapról vizsgálni. Ez új könyvében is szembe-

ötlő, mindenekelőtt a bevezető *Modern művészet — a nagy tagadás* című tanulmányában és az utolsó helyet álló, *A kép reifikációja* című művészetfilozófiai értekezésében. Egyúttal úgy érzem, épp e két szöveg segítségével csap ki a könyv a szokványos művészettörténeti munkák egyhangúságából. A bevezetőben szerzőnk egy megnyerő művészet-szociológiai sémát vázol fel. A művészettörténetet öt periódusra osztja: archaikusra, antikra, középkorra és modernre, majd szellemesen bizonyítja annak az ösökkönyös téveszmének az ellenkezőjét, mely szerint az utolsó periódusnak, a modern művészetnek mincs hagyománya. Mint a tanulmány címe és a modern művekkel szembe kerülő tájékozatlan néző bárgyú tekintete is sugallja, a modern művészet valóban sok mindent tagad, de sajnos, keveset beszélhetünk arról, hogy a múltból mit affirmál. Trifunović szerint a művészettörténetben egy ciklikus szimpátiarendszer figyelhető meg: a modern művészet tagadja a reneszánsz világnézetet, de affinitást mutat a középkori festői látásmóddal, tagadja az antik struktúrákat, de egyre többet merít az archaikus hagyományból. Másrésről — ez már közhelynek számít — a modern művészet által tagadott két periódus, az antik és a reneszánsz között szoros a rokonság. Ez a szimpátiarendszer azért érdekes, mert sok igazság van